

ABDURRAHIM MAXHUNI

ORIENTALIZMAT NË LEKSIKUN E VUSHTRRISË

Abstrakt

Popujt për arsye të ndryshme fqinjësore, ekonomike, kulturore, madje pushtuese kanë bashkëvepruar me popuj të tjerë, qoftë fqinj apo jo fqinj, në aspektin gjeografik. Gjatë këtij bashkëveprimi popujt kanë huazuar nga njëri-tjetri, kush më pak e kush më shumë. Edhe populli shqiptar gjatë historisë së tij ka huazuar shumë fjalë nga gjuhët e të tjerëve, e në anën tjetër pak kanë huazuar nga ai. Ashtu siç është e njohur leksiku i gjuhës shqipe është i ngarkuar me fjalët të burimit të huaj: orientalizma (turke, perse, arabe etj.), fjalë nga sllavishtja, latinishtja, italishtja, greqishtja së fundi edhe fjalë angleze. Pa dyshim, një vend të madh kanë zënë orientalizmat, kryesisht fjalë turke, por edhe arabe e perse. Në këtë punim mëtojmë të sjellim nivelin e përdorimit të orientalizmeve dhe ngulitjen e tyre në leksikun e Vushtrrisë.

Fjalët çelës: Leksik, huazim, fjalë e huaj, orientalizma.

Orientalizmat në leksikun e Vushtrrisë

Gjuha shqipe, për arsye historike, gjatë rrugëtimit të saj është përballur me gjuhë të ndryshme dhe si pasojë e këtyre marrëdhënieve në leksikun e saj ajo ka një numër të madh fjalësh me burim nga gjuhët e tjera me të cilat ka qenë në kontakt. Është e ditur se popujt fqinj, si dhe ata që kanë marrëdhënie ndërmjet tyre, bashkë me shkëmbimin e elementeve të tjera të kulturës, shkëmbejnë edhe fjalët. Natyrisht, gjuha dominuese jep më shumë fjalë se sa merr. Orientalizmat bëjnë pjesë në shtresën e huazuar të leksikut të shqipes, megjithatë kjo është një dukuri ballkanike, sepse dhe gjuhët e tjera të Ballkanit kanë në leksikun e tyre kanë fjalë me burim oriental. Abdullah Shkaliq shënon më se 8000 fjalë e shprehje me prejardhje orientale në të folmen serbokroate.¹

Sa i përket termit turqizëm, që përdoret për fjalët që kanë hyrë në gjuhën shqipe nga gjuhët orientale, qoftë nga turqishtja, arabishtja apo persishtja, sipas studiuesit Feti Mehdiu² nuk është fjalë adekuate. Sipas tij³ meqenëse

¹ Mehdiu, Feti, *Orientalizmat: Hyrja dhe përdorimi i tyre në gjuhën shqipe*, Tiranë, 1989, "Studime mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe III", Tiranë, 1989, f. 407. Vep. e cit.

² Mehdiu, Feti, *Orientalizmat: Hyrja dhe përdorimi i tyre në gjuhën shqipe*, Tiranë, 1989, "Studime mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe III", Tiranë, 1989, f. 408.

³ Po aty.

këtu kemi të bëjmë me huazime nga turqishtja, arabishtja dhe persishtja, pa marrë parasysh rrugën dhe mënyrën e depërtimit të tyre, është më mirë të përdoret termi orientalizma, e jo turqizma.

Depërtimi i orientalizmeve në gjuhën shqipe daton para pushtimit të trojeve shqiptare nga Perandoria Osmane. Studiuesi Kostallari⁴ argumenton se turqizmat kishin hyrë në gjuhën shqipe përpara se të vendosej sundimi osman në Shqipëri, e këtë e argumenton e folmja e arbëreshëve të Italisë. Këto huazime, natyrisht të pakta, janë marrë kryesisht nga fusha e veshmbathjeve dhe e orendive shtëpiake, ose nga terminologjia ushtarake., si, p.sh.: *çarçaf, gajtan, penxhere, mejdan daulle* etj. Me pushtimin e Shqipërisë nga Perandoria Osmane u krijuan kushte të reja që e lehtësonin këtë depërtim. Por në shekujt XV-XVI e deri diku edhe në shek. XVII ritmi i hyrjes së turqizmeve në gjuhën shqipe ishte mjaft i ngadalshëm. Këtë e dëshmon numri i vogël i turqizmeve në veprat e para shqipe, Meshari 5 turqizma, Bardhi 75 etj., edhe pse sipas studiuesit Kostallarit⁵ numri i turqizmeve në të folur në këtë periudhë ishte më i madh nga ai që pasqyrohet në veprat e lartpërmendura.

Ndërsa, në dhjetëvjeçarët e fundit të shekullit XVII e sidomos në shekullin XVII fillon një periudhë e re në kontaktet e marrëdhëniet midis shqipes e turqishtes. Kostallari⁶ mendon se faktori vendimtar që përcaktoi tiparet themelore të këtyre marrëdhënieve në këtë periudhë ishin, në radhë të parë, ndryshimet e rëndësishme që u bënë në këtë periudhë në jetën ekonomiko-shoqërore, politike e ideologjiko-kulturore.

Po ashtu sipas Kostallarit⁷ shumica e fjalëve që hynë në gjuhën shqipe nga turqishtja janë huazime të shekullit XVIII e të fillimit të shekullit XIX. Këtë e dëshmon qartë sipas tij edhe burimi i tyre: ndër ta turqizma të mirëfilltë rreth 1700, ndërsa rreth 2000 janë arabizma dhe persizma, që kanë hyrë në shqipe nëpërmjet turqishtes.

Faktorët kryesorë që ndihmuan në depërtimin e orientalizmeve ishin:

- a. vendosja e administratës shtetërore nga osmanët
- b. islamizimi i popullsisë
- c. letërsia e bejtexhinjve.

⁴ Kostallari, Androkli, *Rreth depërtimit të turqizmeve në gjuhën shqipe gjatë shekujve XVII-XVIII*, "Studime mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe" III, Tiranë, 1989, f. 94.

⁵ Po aty.

⁶ Kostallari, Androkli, *Rreth depërtimit të turqizmeve në gjuhën shqipe gjatë shekujve XVII-XVIII*, "Studime mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe" III, Tiranë, 1989, f. 97.

⁷ Po aty.

Një historik i shkurtër i qytetit të Vushtrrisë

Vushtrria është lokalitet antik, që daton qysh nga mesjeta, edhe para Perandorisë Romake, përkatësisht që nga koha e Dardanëve. Vushtrria, në kohën e vjetër është quajtur VICIANUM - VICIANA (Ana e Viçave), një emër ky i lashtë ilir. Se Vushtrria në kohën antike është quajtur VICIANA, dëshmon edhe mbishkrimi i gjetur në rrethin e Kumanovës, që konsiderohet shenjë e kahes së rrugës për në Vicianë.

Vicianë në fund të shekullit I para Krishtit pushtohet nga Perandoria Romake. Gjatë periudhës së pushtimit romak (I-V) Vicianë kishte arritur një zhvillim të konsiderueshëm ekonomik dhe kulturor.

Në vitin 395, pas shkatërrimit të Perandorisë Romake Vicianë mbeti në kuadër të Bizantit. Ndërkaq fiset turke dhe sllave që erdhën në Ballkan në shekullin VI-VII e shkatërruan këtë gadishull dhe toponimet e vjetra Pellazgo - ilire ua përshtatën gjuhëve të tyre. Në mesjetë Vicianë shënohej me emrin VIÇITRINA (Trina e viçave), ndërsa sllavët këtë emër e sllavizuan duke e quajtur "VUÇITRN".

Në shekujt II-III në Vicianë dominonte Krishtërizmi, ndërsa pas ndarjes së krishtërizmit më 1054 në katolicizëm dhe ortodoksizëm, pjesa më e madhe e popullatës së Vicianës ishte katolike.

Në shekullin XIV Perandoria Osmane filloi ta pushtojë Ballkanin. Në Vushtri prezenca e osmanëve së pari shënohet në vitin 1439, ndërsa definitivisht u pushtua më 1455. Vendosja e administratës osmane në Vushtri, bëri që në këtë qytet të përhapet feja islame, dhe të ndërtohen xhami, hane, medrese, hamame (banjo publike) etj. Gjatë shekujve XV-XVIII, Vushtrria ishte ndër qytetet më të mëdha në Ballkan dhe në Perandorinë Osmane dhe qendër e sanxhakut më të rëndësishëm të Perandorisë Osmane. Duke u nisur nga ky fakt, depërtimi i orientalizmeve në Vushtri ishte i hershëm. Vendosja e administratës turke, përhapja e islamizmit ndikuan në lehtësimin e depërtimit të orientalizmeve në këtë qytet.

Depërtimi i orientalizmeve u bë dalëngadalë dhe depërtoi në të gjitha sferat e jetës. Këtu mund t'i veçojmë nga **jeta shtëpiake, shoqërore, fetare, ushtarake** etj.

Nga jeta shtëpiake mund t'i veçojmë: *oxhak, hajat, tepsi, sini, temel, bahçe, zinxhir* etj. emërtimet nga fusha e kuzhinës dhe e gjellëtarisë, emërtime gatesash, ëmbëlsirash, pijesh etj.: *burani, jahni, meze, paçe, pilaf, qofte, turshi, reçel, ravani, sheqerpare, bozë, pekmez, niseshte, sheqer, tavë, taze* etj. shumica e këtyre fjalëve i përkasin leksikut aktiv, pra janë fjalë që përdoren gjerësisht.

Nga jeta shoqërore mund t'i përmendim: *adet, amanet, pishman, sfungjer, qorr, viran, pazar, çarshi* etj.

Nga sfera fetare mund t'i përmendim: *Allah, abdes, exhel, gjynah, hafiz, imam, namaz, hoxhë, pejgamber, xhami, teqe, tyrbe, xhenet, xhehenem* etj.

Nga sfera ushtarake mund t'i përmendim: *bajrak, bori, dylbi, fitil, mejdan, haraç* etj.

Përveç këtyre që i përmendëm, në leksikun aktiv të Vushtrrisë përdoren fjalë edhe nga fushat e tjera: si administratë, vegla pune, lëndë e parë etj., si: *çoban, tenxhere, kofë, sofrë, patlixhan, pis, millet, hamam, amanet, muhabet, muhalif, asgan, faj, komshi, sheqer, vatan, top* (p.sh. i futbollit), *kese, kajsi, dud* (man-i), *stomak, bardak, çaj, syrgjyn, tapi-a, mahallë, qeshme, dallavere, topall, tollovi, kallaballëk, çesme, çerek, çelik, çatall, çakmak, kafka* (turqisht: *kafa*), *çorapë, inat, fidan, fasulje, teze, dajë, axhë/xhaxhi*/turqisht: *amxha, kopil, evlad, baba, mangup, manjak,, xhami* (p.sh. nga qelqi), *samar, filan, damlla, tava, qofte, raki, tefter, daulle, def, sahat, sahadet, sebep, siklet, llaf, jaran, saber, sevda, fukara, lezet, syret, sapun, dilingji, sahan, ibret, insane, ahmak, llokum, pide, kamxhik, kollaj, muhaxher, adet,, haram, pazar, xhenaze, tullusum, jabanxhi, mashallah, peshkirxhahil, katil, oda, sakat, salltanet, suxhuk, sanxhak, selvi, sehir, senduk, sikter, tepsi, qymyr, ramazan, bajram, adalet, sagllam, sehir, sixhim, sokak, melaqe, shejtan, mashë, ilaç, kaçak, kafaz* etj.

Përfundimi

Mund të themi se orientalizmat në të leksikun e Vushtrrisë janë të shtirë pothuajse në të gjitha fushat e jetës. Shumica e fjalëve i përkasin leksikut aktiv. Kjo për faktin e prezencës së gjatë të osmanëve dhe rëndësisë që ka luajtur qyteti i Vushtrrisë në kohën e Perandorisë Osmane. Pajtohem me mendimin e studiuesit Naim Berisha se faktorët që mund të ndikojnë në heqjen nga përdorimi i orientalizmeve të panevojshëm është vetëdijesimi i popullsisë për përdorimit e fjalëve nga brumi i shqipes, pra përdorimi i drejtë i standardit, po ashtu faktor tjetër që po ndikon është dhe rrjedhat e globalizmit, ndikimi çdo ditë e më i madh i anglishtes si një gjuhë globale.

BIBLIOGRAFI

- Berisha, Naim, *Orientalizmat në leksikun e Gjakovës*, Gjurmime albanologjike, seria e shkencave filologjike, Prishtinë, 2010.
- Kostallari, Androkli, *Rreth depërtimit të turqizmeve në gjuhën shqipe gjatë shekujve XVII-XVIII*, "Studime mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe" III, Tiranë, 1989, f. 94.
- Krajni Anton, *Hyrja e turqizmeve në shqipen dhe përpjekjet për zëvendësimin e tyre*, "Studime mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe" II, Tiranë 1972, f. 279.
- Çabej, Eqrem, *Studime gjuhësore III*, Rilindja, Prishtinë, 1987.
- Mehdiu, Feti, *Orientalizmat: Hyrja dhe përdorimi i tyre në gjuhën shqipe*, Tiranë, 1989, Studime mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe III, Tiranë, 1989, f. 407.
- Dizari, Tahir, *Fjalori i orientalizmeve në gjuhën shqipe*, Tiranë, 2005.